

Sik Endre: A háztartások egymás közötti kapcsolatai

(Eredetileg megjelent: Egy korosztály életútja, MTA Szoc.Kut.Int kiadványai szerk.: Ferge Zsuzsa, Budapest 1984 338-388 old.)

E tanulmányban a társadalmi reprodukció háztartások közötti kapcsolatát vizsgálom, hiszen ezek a kapcsolatok az erőforrások, a javak, a tárgyi és a szimbolikus tőkék, a hatalom és az érzelem áramlásának csatornái.

Nem könnyű azonban e kapcsolatok kutatása. Ehhez elsősorban alkalmas háztartásfogalom definiálása szükséges, illetve ennek birtokában olyan fogalmi apparátus és modell megalkotása, amivel a háztartásköri kapcsolatok leírhatók. A tanulmány első részében ezekkel foglalkozom. A tanulmány második részében az 1979-ben végzett „Társadalmi reprodukció” kutatás kérdőívei alapján vizsgálom a háztartások közötti kapcsolatokat. Előbb általában a segítség iránti igényt, majd két különböző metszetben a segítségnyújtás és –kapás legfőbb jellemzőit elemzem. A két metszet:

1. a három leszármazási generáció (nagy szülő-szülő-/a kérdezett) – gyermekgenerációk közötti segítségnyújtás és –kapás háztartások és elemzendők az őket összekötő tranzakciók jellemzői;
2. a munkahelyváltás során az információk és esetleges segítségforrások. Ebben az esetben a tranzakció típusa „rögzített”, vizsgálandó a tranzakció másik szereplőjének kiléte.

Végül a tanulmány harmadik részében arra keresek választ, hogy a háztartások egymás közötti kapcsolatai függenek-e, – s ha igen hogyan – a makroszociológiában használatos rétegtképző ismérvektől.

A háztartás

Miért a háztartás s miért nem az egyén vagy a család a kutatás alapeleme? Úgy vélem, az egyén nem önállóan gazdálkodik az erőforrásaival (főleg a munkaerejével). Ennek felhasználásáról a vele közösen fogyasztó, tervező, ritkábban együtt dolgozó háztartástársakkal összhangban dönt. Nem feltétlenül tudatos, és nem szükségképpen harmonikus ez a döntés. Bár a háztartás gyakran nem szabja meg azt, hogy ki, hol, mennyi dolgozzon vagy tanuljon, a háztartások saját döntéseik során ilyenkor is a háztartás érdekeit tartják szem előtt. A háztartás gazdálkodásában számos olyan tevékenység van, ami nem egyéni döntéstől függ. Ez a második ok, amiért nem az egyént tekintem általában a gazdaság – ezúttal a kutatás – alapegységének. A háztartás termelése és szolgáltatásai, de fogyasztási és felhalmozási aspirációi is a háztartás egészének az ügye, s nem az egyéné.

A család és a háztartás között az előzőekhez hasonló meghatározó elvi különbség nincs. Mégis a háztartást választom az elemzés alapegységének azért, mert úgy tűnik, mindig is volt és lesz is nem egyetlen családból álló együtt gazdálkodó lakóegyüttes, ami éppen az erőforrások közös volta miatt jobban eleget tesz az alapegység kritériumának, mint a család. Sok esetben nyilván a háztartás egybeesik a családdal, mint ahogy az egyszemélyes háztartásban az egyén és a háztartás azonos, de a háztartásfogalom jobban kifejezi az együttgazdálkodás tényét, és kevésbé hangsúlyozza a vérségi összetartozást.

Az elemzés alapegysége tehát a háztartás, ami *valaha-együttlakást* és *közös erőforrásbirtoklástartalokációt* jelent.

Az első definíció-elem longitudinális háztartásösszetétel elemzést tételez fel, hiszen az így meghatározott háztartásban – családciklusonként – egy vagy sok egyén, család, családtag is beletartozhat. A háztartás gazdálkodásának alapvető elemei, a háztartás nagysága és összetétele tehát nem állandó, hanem változó paraméterek.

A háztartás gazdálkodása az erőforrások (munka, pénz, termelőeszköz) allokációját jelenti. Csak másodsorban tartom a háztartás elemzéséhez lényegesnek a fogyasztás közös voltát és jellemzőit. Fontosabb a megélhetéshez és a termeléshez szükséges erőforrások elosztásának szervezete és elve.¹

Miben is áll tehát a háztartás gazdálkodása? A háztartásnak fenn kell tartania magát, illetve felhalmozásra kell törekednie, az általános társadalmi normák és a háztartás majdani megszűnésének, újjáalakulásának előrelátható igényei miatt. E célok érdekében gazdálkodni kénytelen a háztartás erőforrásaival, amihez általában külső erőforrásokat is kell szereznie. Ezek a folyamatok egy komplex gazdaságon belül mennek végbe, ami számos cselekvési lehetőséget, erőforrás-szerzési módot kínál a háztartások számára. Ezek között – nem függetlenül a többi háztartástól – válogat egy adott háztartás a gazdálkodás során.

A háztartás gazdálkodásához is ugyanazok az erőforrások szükségesek, mint a népgazdaság működéséhez, pénz, munkaerő, termelőeszközök, néha föld. A háztartások tipizálásának elsődleges alapja éppen az lehet, hogy ezek közül melyeket és milyen kombinációkban használja a háztartás a gazdálkodásában. Ez a háztartás szituatív stratégiájának egyik eleme. Ehhez kapcsolódik, hogy milyen módon jut ezen erőforrásokhoz a háztartás.

E két egymáshoz kapcsolódó szempont a háztartások gazdálkodásának típusát fejezi ki. A következő táblázat azokat a tranzakciófajtákat mutatja, amelyek segítségével a háztartások erőforrásokat tudnak biztosítani termelésük-fogyasztásuk-felhalmozásuk számára. Mind a megszerzendő, mind a megszerzés eszközeül használt erőforrás-dimenzió azonos kategóriákat tartalmaz: pénz, munkaerő és termelőeszköz (föld). Ez alól kivétel a munkatermék.

1 sz. táblázat A háztartások által megszerzendő és ehhez felhasználható erőforrások közötti tranzakciófajták*

A megszerzendő erőforrás	A megszerzéshez alkalmazott saját erőforrás	A tranzakciófajta
Pénz	pénz	kölcsön, uzsora, takarékbetét
	munkaerő	bérmunka eladás
	munka (termékben)	eladás
Munkaerő	termelőeszköz	eladás, bérletre kiadás, zálogbaadás
	pénz	bérmunka-vásárlás
	munkaerő	munkacsere
	munka (termékben)	természetbeni ledolgozás
termelőeszköz	termelőeszköz	ledolgozás, részesbérlet „befelé”
	pénz	vásárlás-beruházás
	munkaerő	ledolgozás, részesbérlet „kifelé”
	munka (termékben)	természetbeni ledolgozás
	termelőeszköz	csere, kölcsön

*Természetesen lehet úgy is erőforráshoz jutni, hogy nem kell érte semmit adni. A fordítottja is lehetséges: a háztartástól viszonzás nélkül elvonnak erőforrást. Ezekre a típusokra most nem térek ki.

A munkaerő ugyanis különös erőforrás, önmagában is értékesíthető, de termékellátáson keresztül is értékesíthető. A közvetlen termelő vagy szolgáltató munkaerő-értékesítéstől a terméken alapuló

¹ Két korlátja van az elemzésnek:

- a kérdés során segítségekre kérdeztünk rá, ami ellenőrizhetetlenül torzítja a kapott válaszok összetételét, hiszen nem tudjuk ki mit tekint segítségnek. Ha feltesszük, hogy a segítség kultúra- ill. rétegspecifikus, akkor az ismeretlen mértékű torzítás nem tekinthető véletlenszerűnek;
- mivel az életpálya-vizsgálat csak a nagyobb életpályafordulókat kutatta, értelemszerűen hiányoznak a vizsgálatunkból a „hétköznapi” helyzetek, amik a háztartások gazdálkodásának igen lényeges és kultúraspecifikus vonásai.

munkaerőértékesítési mód megkülönböztetendő, mert a termékközvetítésből többféle dolog következik. (A megszerzendő erőforrások között ezt a típust azért nem szerepeltetem, mert ez már a fogyasztás elemzését jelentené, ami nem célom.)

A táblázatból látható, hogy minden erőforrás minden erőforrással megszerzhető. Ha a megszerzendő erőforrás „birtokosai” csak homogén háztartások lennének, akkor a táblázat fele felesleges lenne, hiszen ugyanazok a tranzakciók kétszer fordulnak benne elő attól függően, hogy az adott háztartás az erőforrás vevője, vagy eladója.

Mivel azonban a komplex gazdaságok nem homogén gazdálkodó szervezetek, s mivel ezek a szervezetek (háztartás, vállalat, szövetkezet, állami központ) nem elszigeteltek, hanem sokféleképpen egymáshoz kapcsolódnak, külön kell választani a formálisan azonos tranzakció két irányát. A tranzakció iránya ugyanis más és más gazdálkodási szituációt és pozíciót (Bourdieu, 1971) eredményez. Más a szituációja és pozíciója annak a háztartásnak, amelyik bérmunkásként szerez pénzt, mint azé aki pénzért vásárol bérmunkát.

Természetesen nemcsak a gazdálkodó szervezetek sokfélesége és a kapcsolatok sokirányúsága az oka annak, hogy a szituáció és a pozíció függ a tranzakció irányától. Minden tranzakció-fajta eltérő háztartás stratégiát is jelez, kétféle értelemben is; egyrészt az erőforrás-birtoklás, másrészt az eltérő erőforrás-érdekeltség szempontjából. Ez eltérő szituációkat fejez ki. Ugyanakkor az egyes tranzakciófajták az erőforrások eltérő gazdasági és társadalmi „értéke” (megszervezésük nehézsége – társadalmi és gazdasági értelemben, időtávtól függően) miatt eltérő hatásúak, eltérő erőfeszítés testesül meg bennük és eltérő sikert szavatolnak a háztartás fennmaradás-felhalmozás stratégiájában, s ezért pozicionális eltérést is okoznak.

Már a háztartás definíció is jelezte, hogy a háztartásokat változó összetételükön túlmenően a külső környezettől nem elszigetelődő, hanem azzal aktív „anyagcserét” folytató, ahhoz sok szálon kapcsolódó gazdálkodó szervezetként képzelem el.

E kapcsolatok a háztartásokat a valaha együttlakás olvasztótégelyében időben egymásután, de szinkronikusan – horizontálisan is összefűzik. Egyrészt tehát a háztartás-ciklus során különböző háztartások szétbomlása, újjáalakulása és egyesülése megy végbe, melyek a háztartásba tartozó egyedek és családok státusát, szerepét, másrészt a háztartás határait folyamatosan változtatják. Ezek a háztartáshoz legközelebb álló kapcsolatokat jelentik, gyakran a rokonságot, annak is a szorosabb változatait. Bár a valaha együttlakás fogalmát mások nem használják, de egyes családszociológusok hasonló tulajdonságúnak írják le a megváltozott, kiterjedt család fogalmát. Litwak (1959-60) például a hangsúlyt inkább a hagyományos kiterjedt családtól való eltérésre – lazább szervezet, toleráns és érzelmeken (is) alapuló viselkedési elvek, a nukleáris család-egyen relatív függetlensége – helyezi. Ebben a tanulmányban elfogadom ezt a fogalmat. A háztartások szerkezetváltozásait nem vizsgálom olyan részletesen, mint ahogy azt a definíció első eleme megkívánná. A valaha együttlakók csoportját leegyszerűsíttem a három, egymáshoz kapcsolódó, egymás után következő leszármazási generációra.

A szinkron háztartásközi kapcsolatok bármilyen típusúak (rokonsági, szomszédsági, elvtársiasság, munkatársaság, szórakozás) lehetnek. Laza vagy szoros fonatokkal veszik körül a háztartást, s e hálózattal annak erőforrás-ellátásában fontos szerepet játszanak. Nyilván egyes csoportjaik – eltérő elvek alapján – nem azonos erőforrásokat nyújtanak és várnak el a háztartásoktól, mint ahogy az előzőekben röviden vizsgált valaha együttlakók csoportjai és a nem-háztartásgazdálkodó szervezetek is mást és más módon adnak, illetve vesznek el a háztartásoktól.

A háztartások szituációjának és pozíciójának elemzését ennek megfelelően tovább kell finomítani aszerint, hogy az erőforrásszerző tranzakciókat milyen gazdálkodó szervezettel és milyen elvnek megfelelően folytatják.

Egyetlen tranzakciótípus példáján mutatom be ezt az elemzési módot. Az államtól pénzt pénzzel szerezni az OTP szervezetén keresztül, államilag szabályozott kamat formájában, ez a szabályozott

piaci elvnek felel meg. A háztartásoktól sokféle módon lehet pénzt pénzért szerezni. Lehet uzsorával – a szabad piac szélsőséges változata – lehet rokoni-baráti kölcsönrel, ami a háztartások közötti „társadalmi távolság” függvényében lehet az állami kamatnál nagyobb, azzal azonos, kisebb és kamatmentes. Ez utóbbi voltaképpen „pénzcseré”, ami nem hoz pénzbeli hasznot, de fontos lehet a likviditási nehézségek elhárításában.

A háztartások közötti segítségnyújtás

Mindenekelőtt azt vizsgálom meg, hogy a segítségkérés mennyire jellemző az általunk vizsgált kohorsz (1928-34 között születettek) háztartásaira.

A háztartások 65 százaléka, *tehát a többsége kért* életpályája során segítséget.² Azok, akik nem kértek soha segítséget, azért cselekedtek így, mert értékrendjük szerint ez amorális lett volna (20%), vagy azért, mert nem volt szükségük segítségre (15%). Mindebből azok a következtetések adódnak, hogy

- a segítségkérést általában nem gátolja a norma.³ Tehát az individuális-puritán vagy a magatartó paraszti vagy az atomisztikus-anómias háztartásvezetési elv csak keveseket gátol meg abban, hogy ha kell, kérjenek segítséget; illetve
- ritka az a háztartás, amelyik életpályája során ne szorulna rá más háztartás segítségére.

A segítségkérés leggyakrabban a lakásprobléma megoldására (vásárlás, összeköltözés, építkezés) irányul (38%), vagy nagy családi változás (halál, börtön, születés, internálás) váltotta ki (37%). Kisebb volt a rossz anyagi helyzet (27%) és a háztartás újjászerveződése (házasság) esetén (8%) a segítségkérés gyakorisága.⁴⁵

Ilyen elnagyolt okcsoportok nyilván nem teszik lehetővé, hogy részletesen elemezzem, melyek azok a nem hétköznapi helyzetek, az életpálya azon „különleges” pontjai, ahol segítségkérésre kényszerültek e kohorsz háztartásai.

A fenti megoszlásból annyi következtetés mégis adódik, hogy *bármilyen indok lehet segítségkérésre, ami lényegesen megváltoztatja a háztartás helyzetét.*

A leszármazási generációk közötti tranzakciók

A három generáció⁶ közötti segítségnyújtás és – szerzés gyakoriságát a 2. tábla mutatja. Ezt az elemzést külön végeztem a férfi háztartásfők és feleségeik esetében, kivéve a gyerekekkel való tranzakciót, ami a háztartás egészét érinti.

A férjek és feleségek között nincs lényeges eltérés a nagyszülőkkel és testvérekkel létrejött tranzakciók gyakoriságában. Valamivel intenzívebb a feleségek testvérekkel való kapcsolata és kismértékben többen kapnak segítséget a nagyszülöktől mint férjeik. Ezt részben magyarázza, hogy a férjek idősebbek. (Feltételezem, hogy az öregedés során ritkulnak a testvérekkel való kapcsolatok és

² A választ megtagadó és az ismeretlen választ adó háztartásokat figyelmen kívül hagytam.

³ Az első következtetéshez annyit, hogy nem tudok elképzelni társadalmat, amely működőképes lenne olyan értékrenddel, amely a háztartások egymástól való segítségkérését akadályozná. Ezzel azt is állítom, hogy a háztartások közötti segítségnyújtási tranzakciók örökéletűek. Van természetesen olyan elv, amivel a háztartások „önsegélyezésének elve” nem fér össze. Ilyen az etatizmus (amire számos példát sorol fel a nagy anti-etatista Kropotkin (1924). Ennek szélsőséges eseteiben az állam jogilag akadályozza a szomszédi segítségnyújtást (például Belgiumban) vagy a gazdasági együttműködést a mezőgazdasági kistermelésben (mint Romániában volt 1948-ban, Kós, 1976).

⁴ A kérdés így szólt: Volt-e életében olyan esemény vagy időszak, amikor segítségre volt vagy lett volna szüksége? A válasz interjúszerű volt, a férfi és feleség válaszait együtt kódoltuk.

⁵ Egy háztartás több választ adhatott.

⁶ A vizsgált generáció a lineáris leszármazási csoport középső tagja (a továbbiakban szülők). A szüleiket nagyszülő-, gyermekeiket gyermekgenerációnak fogom nevezni a továbbiakban.

halványul a szülőktől valaha kapott segítség emléke.) De megfogalmazható olyan hipotézis is, ami a háztartások közötti segítségnyújtás nem-specifikusságát tételezi. E szerint a feleségek szülei és testvéreik révén több erőforrást „hoznak” a háztartásba mint a férfiek.

2. sz. táblázat A segítséget adó és kapó egyének aránya a szülőgenerációban nemenként és a kapcsolat iránya szerint* (%)

	Férj	Feleség
A nagyszülői generációnak segítséget ad	73 (79)	69 (75)
A nagyszülői generációtól segítséget kap	46 (48)	66 (67)
A testvérekkel van segítő kapcsolata**	54 (60)	58 (65)
A gyerekgenerációnak segítséget ad***	88 (94)	
A gyerekgenerációtól segítséget kap***	40 (80)	

*Az első szám a segítséget kapók vagy adók arányát, a teljes népességen belül, a zárójelbe tett szám a segítségre igényt tartók között mutatja.

**Függetlenül attól, hogy adja vagy kapja a segítséget.

***Az egész háztartásra vonatkozik.

Ezt a hipotézist néprajzi tények is alátámasztják (Tárkány-Szücs, 1981). E hipotézisnek nem mond ellent, inkább azt a házasságkötés előtti időkre is kiterjeszti az az állítás, hogy a lányok több segítséget kapnak otthonról és a testvéreiktől, mint fiútestvéreik – éppen mert lányok –, s mint ilyenek ne jussolnak (jogi alapon), hanem segítséget kapnak, amiért kötődéssel, idősebb korban gondozással „fizetnek”.

A férfiekre jellemző, hogy mind a nagyszülőknek, mind a gyerekeknek jóval többen adnak segítséget, mint amennyien kaptak tőlük. Összehasonlító kohorszadatok híján csak hipotézisként állíthatjuk, hogy ez a jelenség

- részben az életkor;
- részben a korszak;
- részben a leszármazási csoportok közötti tranzakciókat szabályozó norma hatása.

Az életkor hatása azért szerepel, mert a vizsgált háztartásfők éppen abban a korban vannak, amikor a szülők eltartásának és a gyerekek útrabocsátásának terhe időben éppen egybe esik. A szülők még élnek, de már nem képesek eltartani magukat, a gyerekek már mind megszülettek, de még nem váltak önállóvá. Kutatásunk tehát abban a ciklusban találta a vizsgált háztartásokat, amikor a leszármazási rendben alattuk és felettük álló háztartások felől a legtöbb teher hárul rájuk. E ciklus hosszabb, kultúránként és kohorszokként változó. Ez könnyen belátható, ha feltételezzük, hogy a ciklushatárokat kijelölő demográfiai változók (a házasságkötés kora az első és az utolsó gyerek születésének és önállósulásának ideje, a nyugdíjba vonulás kora stb.) bekövetkezésének időpontja – s hogy egyáltalán van-e ilyen határ – az anyagi életszínvonal, a kulturális szokások, a makrogazdasági-jogi szabályozás függvényei. A ciklushatárok kultúránként, illetve az egymás után következő kohorszok között nagymértékben eltérőek lehetnek.

A korszak hatása jól becsülhető, ha megvizsgáljuk a kohorsz legfontosabb, háztartásciklust kijelölő demográfiai adatainak alakulását, a fontosabb makropolitikai-gazdasági történések függvényében. A vizsgált kohorsz zöme az első nagy világválság idején született, s ekkor született a náluk valamivel fiatalabb feleségek fele is. A testvéreik több, mint 40%-a a válság előtt született, a szülők születésekor tehát a nagyszülői generációnak már volt – nyilvánvalóan még nem keresőkorú – gyermeke rajtuk kívül is. (Részletesebb elemzéssel dönthető csak el, hogy a kohorsz a nagyszülői családban hányadik gyerekeknek született, és hogy a válság ideje alatt előttük és utánuk született-e még további testvér, ami szintén meghatározza a gyerekkori életszínvonalat, s – ami számunkra most még fontosabb –, az általunk vizsgált generáció valószínű hátrányait.)

A kohorsz házasságkötéseinek túlnyomó része 1950 és 1960 között történt, vagyis egybeesett az „erőltetett menetelés”, az 1956-os válság és a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakával.

Ekkorra az első gyerekek háromnegyede már megszületett, ami az esetek 40%-ában egyben a gyerekszülési periódus végét is jelenti. Az utolsó gyerekek 1953 és 1970 között születtek, ezen időszak végén kezdődik az önállósodó gyermekek kilépése a háztartásból. A II. világháború és a Rákosi-korszak középső, legkeményebb éveiben mutatkozó „gyorsulásokat” leszámítva az apák halálozásának üteme a szülőgeneráció házasságkötései után, a 60-as évek közepétől növekszik meg.⁷ Mindent egybevetve megkockáztathatom azt az állítást, hogy ez a generáció rosszkor született, rosszkor házasodott, rosszkor születtek első gyerekei is. Ezzel is magyarázható, hogy e generáció túlnyomó része rászorul más háztartások segítségére, hiszen a nagyszülői generációtól nem sokat kaphatott, a nagyszülők – különösen a megözvegyült anyák (föld nélkül, általában alacsony nyugdíjjal) – rászorulnak a segítségre.

Andorka (1982) csak a foglalkozási rétegek közötti vertikális elmozdulásokat elemzi, az 1928-32 között született generációt a könnyebb sorsú generáció közé sorolja, akiknek életpályáját segítették a „fényes szelek”. Andorka szerint e generáció sorsát meghatározza, hogy az extenzív iparosítás következményeként megnő a szakmunkások, csökken a mezőgazdaságban maradó aránya, és nagy a vezető-értelmiségi arány.

Úgy vélem, ez az értékelés hamis. A társadalmi rétegződésben való felfelé mozdulás ugyanis nem volt könnyű folyamat, az elsőgenerációs lét nem csupa öröm (márpedig e kohorsz szülei még a legstabilabbnak jellemzett „paraszi” kohorszba tartoznak, akik nem segíthették gyerekeiket a lét könnyebb elviselésében) és a vezető-értelmiségi „felső tíz százalék” relatív nagy aránya sem bizonyíték e kohorsz különösen szerencsés életpályájára. (Tény, hogy érveim elfogadásához meg kell haladni azt a triviális nézőpontot, hogy az a kohorsz, amiben több a vezető vagy a szakmunkás, az ettől szerencsésebb, mint a többi.)

A gyermek-generáció a 60-as évek konszolidált viszonyai között nőtt fel és a 70-es években kezdte meg önálló életét, tehát, csupán az időszak hatását tekintve, ők könnyebben kaphattak segítséget és talán kevésbé voltak erre rászorulva mint az 1950-60 között induló generáció.

Mindezekén túl, általánosan ható norma hatásának is betudható, hogy a középső generáció központi szerepet játszik a hozzá kapcsolódó két közvetlen leszármazási csoport megsegítésében. Hill (1970) is leírja ezt a jelenséget. A középső (szülő) generációt mint a módosult kiterjedt család (modified extended family) patrónus-generációját mutatja be, amely a nagyszülői (dependens) és a gyermeki (reciprokátor) generációkat aktív segítségnyújtó tevékenységével hídként kapcsolja össze.

Hill szerint több, eltérő elven működő cserefolyamat egymást átfedve megy végbe a generációk között. Így a reciprocitás normájának megfelelő cserék, a szülőtartás gyermeki kötelességének altruisztikus formájából következő egyirányú adások (amit elvben az adó generáció majdan az utána következő, szülővé érett, mai gyermek-generációtól kap vissza) és a „nemesség kötelez” normának megfelelő, a szegényebbet támogató adakozások.

Ahogy Hill, én sem tudom ezen eltérő elveken szerveződő tranzakciókat különválasztani egymástól. Tény, hogy a kor- és időszak már említett hatásai által felerősítve, a szülőgeneráció mindkét irányban inkább ad, mint kap segítséget. (Az is közvetett segítség, hogy a gyerekgenerációtól a családok közel fele nem fogad el támogatást, segítséget. Tehát a szülőgeneráció mentesíti a gyerekgenerációt még a támogatás-kötelezettségtől is míg ők maguk már segítik a „nagyszülő”-generációt.)

Ez az egyenlőtlenség szülő és nagyszülő, illetve szülő és gyerek között nem lenne, vagy éppen már irányú lenne, ha a szülőgenerációt 10 évvel korábban vagy később kérdeztük volna meg a másik két generációhoz fűződő kapcsolatairól. Első esetben valószínűleg többen kapnának segítséget a nagyszülői generációtól – az időbeni torzítástól és a változó státusztól függő differenciált emlékezés miatt – s kevesebbet adnának nekik – a nagyszülői generáció nagyobb része még nem szorulna rá –;

---

⁷ Ez azonban csak az együttműködő, összetartó háztartások és háztartás-együttesek feltételezése esetén fontos.

ugyanakkor a gyerekeknek is kevesebbet adnának – még nem lenne annyi önálló, a családalapítás, a lakásszerzés, a gyerekszülés miatt „rászoruló” gyermek –; és még több lenne a „nem szorulunk a gyerekek segítségére” válasz, hiszen a kisebb gyermek munkáját, pénzét a fiatalabb, aktív, egészségesebb szülők kevésbé igényelnék. Tíz év múlva viszont gyakorlatilag minden háztartás segítője vagy segítette volna az addigra már jórészt elaggott nagyszülői generációt. A gyerekek támogatása is közel lenne a maximumhoz – csak a jó pozíciójú, öfenntartó gyerekháztartások és a rossz viszony miatt gátolt kapcsolatokban nem lenne szülői támogatás –; és kevesebb lenne a szülők közül gyerekei segítségére rá nem szoruló, hiszen több lenne a szülői generációban az inaktív, öregedő, beteg család.⁸

A gyerektámogatás és a szülőtartás esetében a már említett normák mellett *érdekek* is vezethetnek segítségnyújtáshoz. Így a szülőknek az a vágya, hogy gyermekeiket legalább olyan társadalmi pozícióba juttassák, mint amilyenben ők az adott helyzetben vannak. A feltörekvés normája a szülő saját önbecsülése, a gyerekei iránti felelősségérzet miatt egyaránt szükséges, de a szülő jövőbeli eltartását is segíti, ha a gyerekeket minél „magasabbra” löki és minél hamarabb konszolidálja. Különösen fontos ez a falusi háztartások közül azoknál, akik elszakadni akarnak a falutól. Ehhez a gyermek a legjobb eszköz, mert maguk már nem kellően mobilok. Viszont a gyerek iskoláztatása, házassága, városi lakása és munkahelye segíti a szülőt is, hogy öregkorára városi lehessen, vagy ha ő már nem is tudna elmenni, gyerekeik révbe jutottnak lássa.

A szülők támogatása lehet az örökség biztosításának eszköze⁹ és a személyes érzelem is.¹⁰

Vizsgáljuk most meg, hogy van-e statisztikai összefüggés is a szülő, s a másik két generáció egymással való tranzakciói között. Vajon ha háztartásonként vizsgáljuk a segítségnyújtás és –kapás gyakoriságát, van-e közöttük vonzás vagy taszítás?

Nincs összefüggés a gyerekeknek adott és kapott segítség, valamint a többi segítségnyújtási és –kapási típus között. Akárhogyan alakul is a nagyszülővel és a testvérekkel a kapcsolat, a gyerekeket támogatják a szülők, illetve tőlük nem várnak támogatást. Ugyancsak független egymástól a gyerekeknek adott és a tőlük kapott segítség gyakorisága. Akkor is ad gyerekeknek a többség, ha kap, akkor is, ha nem vár el tőlük segítséget. A gyerek támogatásának normája – a már említett értékektől, érdekektől támogatva – független minden másirányú segítségnyújtási, -kapási kapcsolat alakulásától. A 3. táblából látható, hogy a nagyszülőknek adott és a tőlük kapott segítség kiegyensúlyozott reciprocitásra utaló összefüggést mutat.

3. sz. táblázat A nagyszülők és a szülőgeneráció közötti cserék összefüggése (%)

	A nagyszülői segítség			
	nem kellett	nem volt rá mód	kapott tőlük	összesen
A nagyszülőnek segítség nem kellett	59	11	13	17
Nem volt rá mód	4	28	4	16
Adott	37	61	83	67
Összesen	100	100	100	100
N=	(22)	(93)	(85)	(200)

⁸ Természetesen a normák erőssége is módosulhat az idők folyamán, hiszen ezek sem örök és változatlan értékek, hanem társadalmilag újra meg újra megkötendő „szerződés”, amikre hat az állami szociálpolitika, a gazdaság állapota. Időszakonként és kohorszonként tehát eltérő a hagyományos normák érvényesülésének esélye.

⁹ Hagyományok támogatják azt a gyakorlatot, hogy a magatehetetlenné váló szülőt ellátó gyermek többet örököl, mint a testvérek (Tárkány–Szücs, 1981).

¹⁰ Hangsúlyoznám, hogy a különböző normák, illetve érdekek, valamint a személyes érzelmek alig választhatók szét a cserekapcsolatokban, sőt funkcionálisnak is tekinthető szétválaszthatatlanságuk, mert ilyen sokszálú érték-érdeksomagok alkalmasak leginkább a szorosan összekötődő, kényszereket (gazdasági, társadalmi, érzelmi) tartalmazó kapcsolatok „kezelésére”.

Az átlagosnál többen adnak segítséget a szülőknek azok, kik kaptak is tőlük. A jó, illetve rossz anyagi helyzet (ahol a segítségnyújtás felesleges, illetve lehetetlen) hasonlóan alakul a két generáció között. Ha a nagyszülőktől nem vártak a szülők segítséget, akkor most a nagyszülőknek nem kell a segítség, illetve ahol a nagyszülőktől nem volt mód segítséget kapni, ott most nincs mód a nagyszülők támogatására sem. Ez is a reciprokatív jelleget látszik megerősíteni, de magyarázható a jelenség úgy is, hogy az öröklődő szegénység és gazdagság, az ami lehetlenné vagy feleslegessé teszi a segítségnyújtást, ami függetlenné teszi egymástól a nagyszülő- és szülő-háztartásokat. Így lesz az általános vezérlő elv – a kiegyensúlyozott reciprocitás – hatástalan, és szakad szét a megváltozott, kiterjedt család. Mivel azonban a táblázatban csak a várható értéktől való eltérés utal erre, s nem ellentétes módusú a megoszlás, ezért csupán az általános norma módosulásáról, s nem érvénytelenné válásáról lehet szó.

A 4. és 5. sz. táblázatok arra utalnak, hogy a testvérekkel való kapcsolat a nagyszülő- és szülőgeneráció közötti kapcsolattal azonos természetű.

4. sz. táblázat A testvéreknek és nagyszülőknek adott segítség összefüggése (%)

	Testvéreknek segítséget adni			
	nem kellett	nem volt rá mód	adott	összesen
A nagyszülőknek segítség nem kellett	25	(13)	10	17
Nem volt rá mód	18	(30)	10	16
Adott	57	(57)	80	67
Összesen	100	(100)	100	100
N=	(91)	(30)	(79)	(200)

5. sz. táblázat A testvéreknek adott és a nagyszülőktől kapott segítség összefüggése (%)

	Testvéreknek segítséget adni			
	nem kellett	nem volt rá mód	adott	összesen
A nagyszülőknek segítség nem kellett	15	(10)	9	11
Nem volt rá mód	48	(66)	35	46
Kapott	37	(24)	54	43
Összesen	100	(100)	100	100
N=	(91)	(30)	(79)	(200)

Eszerint a segítségnyújtás és –kapás a testvér- és nagyszülőgeneráció, valamint a szülőgeneráció között inkább tartalmaz kiegyensúlyozott cseréket, mint altruizmust.

Összehasonlító vizsgálatok hiányában nem dönthető el, hogy a normarendszer változását érték-e tetten, vagy csupán az életkor–háztartásciklus hatása miatt (a gyerekek még „benne vannak” a szülőháztartásban), de ha onnan „kikerülnek” a velük folytatott tranzakciókban is szaporodik majd a kiegyensúlyozott reciprokatív elem, illetve jobban érvényesül a státus hatása) van ez az eltérés a szülő „felett és mellett” húzódó rokon kapcsolatok és a „lefelé” nyúló rokonság között.

Mire irányulnak a generációk közötti segítségnyújtási tranzakciók? Miben kellett segítség a szülőgenerációnak, s miben segített ez a generáció a másik kettőnek?

A nagyszülő generációtól a férjek legtöbben a lakásszerzéshez kaptak pénzt (34%) vagy munkát (28%), illetve a háztartásalapításban kaptak segítséget (29%). A feleségek zöme a háztartás indítását említette (hozomány) (58%), vagy a gyerekek őrzésében és a lakásszerzésben kaptak segítséget (23%, illetve 22%).

A nagyszülőknek való segítségnyújtásban – mind a férjek, mind a feleségek esetében – leggyakoribb a munka, az ellátás, illetve a pénzbeli segélyezés (43 és 39% a férj, 37 és 29% a feleségek esetében). A szülőgeneráció tehát az induláshoz – a lakásszerzés támogatása is valószínűleg ekkor történik – kap segítséget.

A feleség inkább természetben vagy pénzben kap segítséget az induláshoz, s később is főleg olyan munkával támogatják a nagyszülők az új háztartást, ami speciálisan a feleségi feladatokhoz tartozik: „az unokák ellátása”. A férjeket a nagyszülők a lakásszerzésben támogatják.¹¹

Míg a nagyszülői generációtól kapott segítségek zömmel régebbiek, a nagyszülőknek adott segítség inkább a mához közeli, s jobbra az öregedő szülők ellátását–gondozását, támogatását jelenti. A patrilokalitás hagyományos elvének megfelelően¹² a férjek esetén sokszor együttlakás formájában (30%) jelentkezik – ne feledjük ugyanakkor, hogy a férj szülei idősebbek, mint a fiatalabb feleségéé –, de a leggyakoribb a munka, a gondozás és a természetbeni segítségnyújtás, ritkább a pénzbeli segélyezés.

A testvérekhez fűződő kapcsolatok leginkább a szakirodalomban használatos action-set-nek (Bell, 1971) nevezett primer csoportnak felelnek meg. A tranzakciók zöme lakásszerzéshez (40%) munkavégzéshez, protekciószerzéshez (35%) kapcsolódik, ami házépítő kalákákat¹³ és a munkahelyszerzésben, a háztartási munkákban, a gyerekek előjuttatásában egymást segítő tranzakcióhálózatot sejtet.

A gyerekek támogatása döntő mértékben pénzjuttatás, ami elsősorban a megélhetéshez (65%), másodsorban a lakásszerzéshez (40% kell, illetve munkasegítség a lakásszerzéshez (24%)

A gyerekek a szülőháztartás számára nyújtott segítsége elsősorban munkavégzés (63%, másodsorban pénz (32%). A megélhetéshez nyújtott pénzbeli segítségnyújtás magas aránya, illetve a gyerek munkasegítése – figyelembe véve, hogy zömmel nem beteg, agg szülők kapják ezt – arra utal, hogy a szülő- és gyerekgeneráció még nem vált szét, s közösen gazdálkodnak mind a pénzzel, mind a munkával.

Eltérő helyzetekben és eszközökkel segítik tehát a generációk egymást. Egyetlen olyan helyzet van, ami minden irányú tranzakcióban nagy súllyal szerepel, a lakásszerzés. A segítség leggyakrabban használt eszközei a munka és a pénz. A pénz a leszármazási generációk mentén „lefelé” irányul elsősorban (nagyszülő–szülő–gyermek), míg „felfelé” és „oldalt” a munkavégzés dominál (gyermek–szülő–testvér–nagyszülő). Ez a jelenség magyarázható a megváltozott kiterjedt család háztartásainak eltérő anyagi és munkapotenciájának szerkezeti változásával a háztartá ciklus különböző fázisaiban. Az idősebb generáció mindig jobb anyagi helyzetben van, mint a fiatalabbé. A kiegyensúlyozott csere akkor felel meg a komparatív előnyök elvének, ha az önállóan gazdálkodó háztartások azt kapnak, ami hiányzik nekik, s ezt abban viszonyozhatják, amiben jobban ellátottak.

---

¹¹ Egy „negatív” következtetés adódik a nagyszülőktől a szülőgeneráció felé irányuló tranzakciókkal kapcsolatban. Tartós fogyasztási javakat a szülőgeneráció nem örököl vagy kap a nagyszülői generációtól (max. 1-5%). Többen kapnak, illetve örökölnék azonban hagyományos és nagyértékű, de legalábbis értéket jelentő üdülőt, építési teltek és gazdálkodásra alkalmas földet (20, 36, illetve 26%) azok közül, akik az adott ingatlannal rendelkeznek.

¹² Erre utal, hogy a férjek 10%-a (a feleségek 50%-a) egész életében együtt lakott szüleivel. A férjek 17%-a (a feleségek 14%-a) költözött vissza szüleikhez élete során.

¹³ A háztartások kb. fele épített élete során házat, vagy végzett nagyobb felújítást. Az építkezések 38%-ában munkával segítették az építkező háztartást rokonaik, barátaik, ismerőseik. Ez az esetek (ahol volt segítség) 53%-ában a család munkájával együtt elég volt a házépítés munkáinak elvégzéséhez. (A többi esetben munkaerőpiaci munkaerő vásárlására is sor került.

A házépítéshez nyújtott *segítség zömében* (60%) a testvérgeneráció előfordult segítségadóként. A nagyszülői és gyerekgeneráció szerepe ennél jóval kisebb volt (25%, illetve 15%), kisebb mint a barát-ismerős-munkatárs csoporté (28%).

A testvéri action-set-ek működésének magyarázatára is alkalmas a komparatív előnyök elve, bár itt azonos erőforrást (munkát) cserélnék a háztartások. Ezt mindannyian birtokolják, tehát csereképesek, de külön-külön egyiküknek sincs elég munkareje. Egyesítve munkarejüket olyan munkacsoport jön létre, amely munkavégzőképessége sokszora annak, amit az elkülönült háztartások maguk jelentenének.

A primer csoportok a munkaerőpiacon

Három indikátor segítségével vizsgálom, hogy a munkaerő-piaci mozgások során milyen szerepe van a primer csoportoknak.

1. A munkahelyváltások 11%-ának oka az volt – e téren nem volt különbség a férjek és a feleségek között –, hogy az ismerősökkel közös munkahelyre kerüljön a kérdezett.

Ez a válasz olyan motivációt feltételez, amire a munkahelyváltás okait kutató direkt vizsgálatok nem terjednek ki, aminek *közvetlenül* semmi köze nincs sem a munkavégzéshez, sem az anyagi érdekhez, sőt nem is tisztán egyéni aspiráció, hanem a munkahelyi és a külső primer csoportok összekapcsolódását fejezi ki. Ez a motiváció úgy keletkezik, hogy a munkahely magához vont külső ismerősöket,¹⁴ vagy úgy, hogy munkacsoportok együtt változtatnak munkahelyet.¹⁵

2. Honnan származik a munkahelyváltáshoz szükséges információ?

A 6/a és 6/b. sz. táblázatok alapján a következő megállapítások tehetők:

- a) az esetek felében előfordulnak a primer csoportok; a primer csoportok szerepe a munkaerő-piaci információ terjesztésében jelentős;
  - b) különösen nagy a szerepük a feleségek információellátásában;
  - c) a férjek esetében a „szoros nem munkaerő-piaci” csoportok (a valaha együttélők, a megváltozott kiterjedt család tagjai) az esetek 10%-ában nyújtanak információt, ily módon elmaradnak a „laza munkaerő-piaci” csoportoktól (munkatárs, ismerős) s csak a „laza nem munkaerő-piaci” csoportokat előzik meg (egyéb rokon, szomszéd);
  - d) A felségek esetében – elsősorban a férj szerepe miatt – a „szoros nem munkaerő-piaci” csoport súlya meghatározó.
3. A fenti megállapítások még markánsabban mutatkoznak meg a munkaerő-piaci elmozdulásokat kísérő segítségnyújtások elemzése során. Ebben is nagy a primer csoportok, a személyes kapcsolatok szerepe, s ezen belül viszonylag nagyobb a „szoros nem munkaerő-piaci” csoportok súlya.

---

¹⁴ A munkahelyen belül is folytatódó külső eredetű piaci kapcsolatrendszeréről nincs empirikus adat. Katuranic (1982) szerint ez éppen nem véletlen, s azzal magyarázható, hogy a hatalmat birtokló rétegnek nem érdeke ilyen típusú információk gyarapítása és nyilvánossá tétele.

Laky (1981) utal arra, hogy a nagyvállalatokban gyakran fordul elő ilyen kapcsolat, de ezen túlmenően csak dühös újságcikkek és személyes tapasztalatok bizonyítják e jelentés kiterjedését.

¹⁵ Régi hagyományai vannak a csoportos mozgásnak a magyar munkaerőpiacon. Ez a mezőgazdasági nagyüzem időszakos munkaerő igénye és a munkaerőbőség okozta sajátos munkaszervezettel függ össze (summások). Ugyanez a két tényező – valamint a munka- és lakóhely területi szétválása és az ellenőrzés patriarchális-hagyományos gyakorlata – magyarázza a kubikusok, az építőipari dolgozók, az olajbányászok stb. csoportjainak kohézióját és csoportos munkahelyváltásaikat.

Katona (1961) adatai szerint e csoportok rekturációja nem a munkaerő-piaci szoros, illetve laza primer kapcsolatokra (lásd később) alapozódott. A kubikusok esetében a csoporttagok 95%-a földi, 70-70%-a előzőleg munkatárs (bandatag, illetve barát, 60% rokon, 40% szomszéd, 25-15% katona – illetve iskolatárs volt. E rekrutációs hálózat elvei azonban elsősorban az alkalmasság és a megbízhatóság voltak, s nem a társadalmi „közelség” *önmagában*.

A primer csoportok szerepe az információ terjesztésében, a munkaerő-piaci kapcsolatok szervezésében az újabb munkaerőpiaci irodalom szerint a munkaerő-piac strukturális ismérve (Dornstein, 1977; Granovetter, 1973). Ennek mértéke és a primer csoportok jellemzői (zárttság, diszkrimináció, monopolizáció, rendiség) függvényében azonban a munkaerő-piac működésének gazdasági és társadalmi jellemzői nagyon eltérőek lehetnek, mint ahogy az sem mindegy, hogy a primer csoportok által terjesztett információ hogyan viszonyul (helyettesít, kiegészít, elnyom vagy „színezi”) a hivatalos és személytelen munkaerő-piaci információáramláshoz (Sik, 1982).

6/a. sz. táblázat Honnan kapott információt leendő munkahelyéről (%)

Az információ forrása*	Férj	Feleség
Munkatárs	15	12
Ismerős, barát	16	15
Egyéb rokon	5	6
Szomszéd	2	5
Házastárs	2	10
Szülő	5	6
Testvér	3	3
Gyerek	0	0
Nem személy	5243	
Összesen	100	100
N=	(1438)	(1006)

*Ahol volt információ. Több munkahely és több válasz volt lehetséges.

6/b. sz. táblázat Ki segített munkát szerezni (%)

A segítség forrása*	Férj	Feleség
Munkatárs	16	14
Egyéb rokon	8	8
Szomszéd	2	3
Házastárs	2	12
Szülő	8	8
Testvér	5	4
Nem személy	59	51
Összesen	100	100
N=	(652)	(502)

*Ahol volt információ. Több munkahely és több válasz volt lehetséges.

Mindennek elemzésére nincs módom. Tény, hogy a „laza munkaerő-piaci” csoportok inkább a munkaerő-piaci információ terjedésében, a „szoros nem munkaerő-piaci” csoportok pedig az ehhez kapcsolódó segítségnyújtási folyamatokban játszanak szerepet. A „laza munkaerő-piaci” csoportok erőssége Granovetter modelljét látszik alátámasztani, mely szerint a munkaerő-piaci információ terjesztésében a gyenge személyes kapcsolatoknak van meghatározó szerepe. E csoport kiterjedtsége arra is utal, hogy a munkaerő-piacon – a szervezeteken belül és azok között egyaránt – kialakult egy laza primer csoport-hálózat, ami a munkaerőpiac társadalomszervezeteként funkcionál. Nyilván nem véletlen, hogy ennek súlya a férfiak esetében nagyobb, mint a feleségeknél, hiszen e kohorszban még (?) éles különbség van a két nem munkaerő-piaci életútjának hosszában és karrieresélyeiben.

A „szoros nem munkaerő-piaci” csoport nagy súlya a munkaerő-piaci segítségnyújtásban arra utal, hogy a nepotizmus, a patrónus-kliens kapcsolatok, illetve a kiterjedt család patriarchális működése a munkaerő-piaci folyamatokban is megjelenik.

Az eddigieket összefoglalva megállapítható, hogy

- a segítségnyújtás és –kapás általános gyakorlat a háztartások között, részben mert szükség van rá, részben mert nem gátolja ezt semmilyen norma;

- a leszármazási generációk segítségnyújtási kapcsolatainak központjában a középső (szülő) generáció áll. Ez az életkor, a korszak és a megváltozott, kiterjedt család általános működési elve egymást erősítő hatásának tudható be;
- a megváltozott, kiterjedt család generációit többféle norma és érdek által szervezett kapcsolatok fűzik össze. A gyermekgenerációinak gyakorlatilag minden szülőháztartás ad segítséget, míg a szülő- és nagyszülő – valamint a szülő- és testvérgenerációk közötti kapcsolatok érzékenyebbek a társadalmi pozícióra s inkább érvényesül bennük a kiegyensúlyozott reciprocitás elve, mint az altruizmusé;
- a segítségnyújtások összetétele igazolni látszik, hogy ezek a leszármazási generációk megváltozott kiterjedt családot alkotnak, aminek magva egy korábbi, valaha együttlakó háztartás, s e családokat ma az elkülönült erőforrással való gazdálkodás jellemzi;
- a segítségnyújtás központi tárgya a lakás;
- segítséget az és oly módon ad, aki erre az adott háztartásciklusban a legalkalmasabb. Így a nagyszülők az indulásban segítik a szülőgenerációt, akik az öregkorban eltartással segítik a nagyszülőket. A testvérek munkaegyüttesekkel segítik egymást;
- a generációk közötti segítségnyújtás eszköze „irányspecifikus”. Az idősebbek inkább pénzbeli, a fiatalabbak inkább munkabeli segítségnyújtásra alkalmasak, mert annak vannak bőviben;
- a munkahelyváltoztatáshoz szükséges információszerzés során a leszármazó generációk közötti segítségnyújtás háttérbe szorul. Ebben a helyzetben a lazább munkaerő-piaci kapcsolatok funkcionálnak, amit kiegészít-támogat a nem-személyes és a szorosabb (rokoni) nem munkaerő-piaci kapcsolatrendszer;
- a feleség esetében a férj és a „szoros nem munkaerő-piaci” kapcsolatok szerepe fontos, ami fordítva nem érvényesül;
- a munkahelyváltoztatáshoz szükséges segítségnyújtásban a „szoros nem munkaerő-piaci” kapcsolatok szerepe megnő.

A háztartások közötti segítségnyújtás rétegmeghatározottsága

Vajon van-e olyan dimenzió, ami mentén a segítségnyújtás gyakorisága nagymértékben eltér, s ha igen, melyek ezek a dimenziók? Ha nem találok ilyen dimenziót, akkor a megváltozott kiterjedt család háztartásai közötti segítések áramlását olyanelemi gazdaságnak tekinthetem, amely nem függ a rétegződést kiváltó tényezőktől (pl. társadalmi munkamegosztás, lakóhely). Ha van ilyen dimenzió, az elemzés célja a rétegződést okozó tényezők közül kiválasztani azokat, amelyek hatnak a háztartások kapcsolataira.

A 7. sz. táblázatban a szülőgeneráció és a két másik leszármazási generáció közötti kapcsolatot vizsgálom három változó mentén. A szülői generáció segítségnyújtása nem tér el egyik dimenzió mentén sem nagymértékben. A szülőgeneráció gondozó-támogató-nevelő funkciói tehát olyan általános norma által szabályoztatnak, amire nem hatnak a vizsgált rétegeképző változók.

A nagyszülő-, illetve gyermekgenerációtól kapott segítség már függ a társadalmi rétegektől. A magasabb iskolai végzettségűek és a kisgazdasággal rendelkezők között többen vannak, akik kapnak segítséget a nagyszülőgenerációtól. Ez két eltérő háztartástípust jelent, mivel a magas iskolai végzettség és a városban lakás együttjár és tagadják a kisgazdasággal való rendelkezést (8. és 9. táblázatok).

A gyermekektől segítséget a városban lakó, kisgazdasággal nem rendelkező és magas iskolai végzettségű réteg fogad el legkevésbé, míg a gyerekektől segítséget leginkább az alacsony végzettségű, községben élő és kisgazdasággal rendelkező háztartások kapnak.

7. táblázat

A szülői generáció segítségnyújtása és –kapása a nagyszülő- és gyerekgenerációhoz képest (%)

	Legmagasabb iskolai végzettség					Lakóhely			Kisgazdaság		Összesen
	8 általános alatt	8 általános	Szak- munkás	Középfokú	Felsőfokú	Budapest	Város	Község	Van	Nincs	
Nagyszülőnek											
Nem kellett	(5)	17	15	(9)	(13)	12	9	14	16	9	12
Nem volt rá mód	(20)	13	20	(9)	(18)	16	13	16	11	19	16
Adott	(75)	70	65	(82)	(69)	72	78	70	73	72	72
Nagyszülőtől											
Nem kellett	(0)	2	3	(0)	(4)	6	0	0	0	3	2
Nem volt rá mód	(47)	48	50	(33)	(21)	39	39	46	34	48	43
Kapott	(53)	50	47	(67)	(75)	55	61	54	66	49	55
Gyermek											
Nem adott	(15)	7	8	(35)	(13)	15	12	11	12	13	13
Adott	(85)	93	92	(65)	(87)	85	88	89	88	87	87
Gyermektől											
Nem volt rá mód	(6)	5	5	(15)	(13)	15	12	3	4	9	8
Nem kellett	(42)	48	65	(60)	(83)	65	63	50	44	62	56
Kapott	(52)	47	30	(25)	(4)	20	25	47	52	29	36

8. sz. táblázat A legmagasabb iskolai végzettség megoszlása lakóhely szerint (%)

	Budapest	Város	Község	Összesen
8 osztály alatt	8	16	32	22
8 osztály	14	26	35	28
Szaktanárképző	34	22	22	25
Középfok	25	18	9	15
Felsőfok	19	17	4	11
Összesen	100	100	100	100
N=	108	136	226	470

9. sz. táblázat A kisgazdaság birtoklásának megoszlása lakóhely szerint (%)

	Budapest	Város	Község	Összesen
Van	8	24	57	37
Nincs	92	76	43	63
Összesen	100	100	100	100
N=	108	136	226	470

A szülőgeneráció segítségkapása tehát rétegdeterminált, ellentétben a segítségadással. A nagyszülőgenerációtól két, eltérő társadalmi helyzetű réteg kap segítséget; egyrészt a magas iskolázottságúak rétege iskolai tőkét; másrészt a kisgazdasággal rendelkezők földet és felszerelést. Ezek eltérő tárgyi tulajdonságú, de egyaránt jól örökíthető tőkék. A vizsgált kohorsz esetében egyik „jószág” öröklése sem volt zavartalan. A föld öröklését a földosztás, a téesszervezések, az iskolai rendszer átszervezései, a NÉKOSZ akadályozták. A szülőgeneráció ennek ellenére képes volt átvenni a nagyszülők örökségét.

A gyermekek a szülőgenerációnak adott segítsége a három szociológiai dimenzió „szabályos” előnyhátrány elrendezését mutatja, tehát a városi-iskolázott-nem gazdálkodó réteg számára felesleges a gyerekektől jövő segítség, a községi-iskolázatlan-gazdálkodó rétegnek szüksége van rá. Ez a különbség nemcsak pozicionális, hanem szituatív (Bourdieu, 1971) különbség is, ugyanis a gyerek segítsége – a gyermekmunka elsősorban – főleg a községben lakó és gazdálkodó háztartásokban használható fel a mezőgazdaság, a házépítés, a „szolgáltatások” apró munkáiban. Ebből a különbségtől logikailag – a háztartások termelési módjának változatlanágát tételezve – levezethető, hogy amikor a mai szülőgeneráció lesz a nagyszülőgeneráció, akkor a majdani szülőgeneráció valószínűleg ugyanúgy válaszol majd arra a kérdésre, hogy a szüleitől kapott-e segítséget, mint a mostani. A magas iskolai végzettségűek kapnak – hiszen már most sem kell segíteniük, marad idejük, energiájuk tanulni, munkahelyi karriert befutni –, ellenben a kisgazdasággal majdan rendelkezők örökölt jószágként bírnak majd azokat a skilleket és eszközöket (földet, házat) amiben most, mint gyermekek már dolgoznak.

Ha eltekintünk a segítségkapás gyakoriságától és csak azt vizsgáljuk, hogy miben kapott segítséget a nagyszülőgenerációtól a szülőgeneráció, megfogalmazható az a hipotézis, hogy a háztartások generációk közötti kapcsolatai inkább a paraszti-polgári élet, illetve gazdálkodási mód, mint a rétegződést makroszinten meghatározó társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely mentén térnek el egymástól (Sik, 1981).

A 10-11. táblázatok szerint mind az iskolázás, mind a gazdálkodás átörökítése pénz közvetítésével, s nem közvetlenül ment végbe (magas iskolai végzettségű és kisgazdasággal rendelkező háztartások). Munkát és együttműködést útján lakásmegoldást főleg a falusi, mezőgazdasági munkát végző¹⁶, alacsony iskolai végzettségű és gazdálkodó háztartások kaptak segítség gyanánt. Eszerint azok, akik az iskolai-települési hátrányokat kumuláltan viselik, akik a legtöbb s legnehezebb munkát végzik – s ne feledjük e kohorsz többségére a városba áramlás s a szellemi és szakmunka felé való elmozdulás jellemző,

¹⁶ A községben lakók 18%-a mezőgazdasági fizikai dolgozó, míg ezek aránya Budapesten és a városokban 1-1%. A községekben a legmagasabb (31%) a betanított és segéd munkások aránya is (Budapesten 19%, a városokban 22%).

tehát az eddigiekhez hozzátehetjük, hogy ez a csoport nemcsak pillanatnyi pozícióját, de annak alakulását tekintve is a legrosszabb helyzetben van – azok feltehetően már örökségként is kapták ezt, mert a segítség amit kaptak a faluhoz, a paraszti termeléshez kötötte őket, amelynek újabb és relatív konjunktúráját még nem élvezhették.

A nagyszülői generációnak adott segítség gyakorisága a vizsgálat alapján független a rétegződés mutatóitól, ugyanakkor a segítség mibenléte szoros összefüggést mutat. A pénzbeli segítség a városi magas iskolai végzettségű nem gazdálkodó rétegben gyakori; az együttlakás és a munkasegítség a falusi-alacsony iskolázottságú-gazdálkodó rétegre jellemző.

A segítség gyakoriságának függetlensége, de a segítség mibenlétének összefüggése a rétegmutatókkal jellemzi a gyerekeknek adott segítséget is. A gazdálkodó és falusi háztartások minden módon segítik gyerekeiket, ami a ki- és feltörés intergenerációs stratégiáját és az ezt támogató értékek erősségét igazolja. E két rétegmutatóhoz általában társuló mezőgazdasági munkát végzők csoportja egyetlen eszközt nem használ fel gyerekei segítésére, a taníttatást. Ennek ellentétéként használja a városi-magas iskolai végzettségű háztartások csoportja a taníttatást kiugró arányban (12-13. táblázatok).

A falusi életmód, a paraszti termelési mód és a rossz társadalmi pozíció miatt a lakáshoz jutás leggyakoribb módja a házépítés, s annak is a pénzt saját munkával és munkacserével helyettesíteni igyekvő változata. A házépítők egytizede ezen kívül nemcsak magának, de szüleinek és/vagy gyerekeinek is épített házat élete során.

10. táblázat

A társadalmi munkamegosztás rétegei és a kisgazdaság birtoklásának megoszlása cseretárgyanként nagyszülő- és a szülőgeneráció között (%)

	Nagyszülőnek adott			Nagyszülőtől kapott			Összes férfi háztartásfő
	Együttlakás	pénz és/vagy természetbeni	munka és/vagy betegápolás	együttlakás pénz és/vagy természetbeni	munka és/vagy betegápolás		
Vezető értelmiségi	12	xxx	13	7	18	15	15
Egyéb szellemi	8		11	8	10	9	11
Szakmunkás	42	36	36	37	41	40	
Betanított, segédmunkás	24		27	26	21	22	25
Mezőgazdasági fizikai dolgozó	14		13	23	14	13	9
Összesen	100		100	100	100	100	100
Kisgazdaság							
Van	42	28	41	43	42	46	37
Nincs	58	72	59	57	58	54	63
Összesen	100	100	100	100	100	100	100
N=	(95)	(151)	(167)	(53)	(111)	(155)	(470)

***Ismeretlen adat.

11. táblázat

A legmagasabb iskolai végzettség és a lakóhely megoszlása cseretárgyanként a nagyszülő- és szülőgeneráció között (%)

	Nagyszülőnek adott			Nagyszülőtől kapott			Összes férfi háztartásfő
	Együttlakás	pénz és/vagy természetbeni	munka és/vagy betegápolás	együttlakás pénz és/vagy természetbeni	munka és/vagy betegápolás		
8 általános alatt	25	17	25	31	22	31	21
8 általános	33	22	31	26	26	16	28
szakmunkásképző	22	26	20	26	22	24	25
Középfokú végzettség	8	20	16	9	15	20	15
Felsőfokú végzettség	12	15	8	8	15	9	11
Összesen	100	100	100	100	100	100	100
Budapest	18	29	17	17	20	20	23
Város	27	33	28	22	30	20	29
Község	55	38	55	61	50	60	48
Összesen	100	100	100	100	100	100	100
N=	(95)	(151)	(167)	(53)	(111)	(155)	(470)

12. sz. táblázat A legmagasabb iskolai végzettség megoszlása cseretárgyanként a gyerekeknek adott segítség során (%)

	Tanítatás	Együttlakás	Pénz	Munka	Összesen
8 általános alatt	15	22	29	37	21
8 általános	43	36	29	29	28
Szaktanítók	23	24	26	21	25
Középfok	5	11	6	3	15
Felsőfok	14	7	10	10	11
Összesen	100	100	100	100	100
N=	(60)	(139)	(125)	(52)	(470)

13. sz. táblázat A lakóhely, a foglalkozás és a gazdálkodás megoszlása cseretárgyanként a gyerekeknek adott segítség során (%)

	Tanítatás	Együttlakás	Pénz	Munka	Összesen
Budapest	12	xxx	17	21	23
Város	27		22	21	29
Község	61		61	58	48
Összesen	100		100	100	100
Kisgazdaság					
Van	50	45	39	52	37
Nincs	50	55	61	48	63
Összesen	100	100	100	100	100
Vezető, értelmiségi	20	11	11	11	15
Egyéb szellemi	5	11	9	8	11
Szaktanítók	45	43	40	37	40
Betanított-, segédmunkás	27	21	27	33	25
Mezőgazdasági fizikai	3	14	13	11	9
Összesen	100	100	100	100	100
N=	(60)	(139)	(125)	(52)	(470)

***Ismeretlen adat.

Míg a munkacserével házépítők aránya nem tér el a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely szerint, addig a több házat is felépíteni kényszerülők aránya kiugróan magas (16%) a falusi alacsony iskolai végzettségű, gazdálkodó háztartások körében.

A munkahelyváltoztatáshoz szükséges információ terjedését legerősebben az iskolai végzettség és a foglalkozás határozza meg. (14. sz. táblázat) Egy kivétel van ez alól: az ismerősöktől származó információ valamennyi réteg esetén közel azonos a minta egészére jellemző aránnyal. E „laza munkaerőpiaci” információs kapcsolat ismét megerősíteni látszik Granovetter teóriáját. A rokonság az alacsonyabb iskolai végzettségű rétegekben gyakoribb forrása az információnak. Mind a szak-, mind a betanított- és segédmunkásokra jellemző a közvetítés és a sodródás tehát egymást valószínűleg kiegészítő és nem kizáró csatornák, amelyek az ismerősök általánosan használt csatornájához kapcsolódva látják el információval az alacsonyabb iskolázottságú rétegeket.¹⁷

¹⁷ A legalacsonyabb végzettségű csoport használja információszerzésre a legszemélyesebb – rokon – információs csatornát. Szigeti (1976) egy munkásszálláson végzett felmérése szerint a szaktanítók 14, illetve 41%-a, szemben a betanított munkások 26, illetve 43%-ával lakott együtt rokonnal, illetve földivel. A segédmunkások és kubikosok esetében ezek az értékek rendre 36, 59, ill. 39; 61%. Különösen magas (70, ill. 80% ez az érték a cigány segédmunkások, kubikosok között.)

Az irányítás a magasabb iskolai végzettségű, nem fizikai munkát végző rétegekre jellemző. Ez a redisztributív munkaerőelosztó intézmények egy sajátos „káderelosztó” változatának a kohorszra erősen ható működésére utal. Ez jelenti a vezető pozícióknak, a fegyveres testületek magasabb beosztásainak – de olykor akár csak a jó szakembereknek is – központi elosztását.¹⁸

X X X

Összefoglalva a rétegződésnek a háztartások közötti segítségnyújtásokra gyakorolt hatását, megállapítható, hogy bár a leszármazási generációk közötti tranzakciók nem mindegyikére hatnak a rétegződés makroszociológiai változói, nem tartható az a hipotézis, ami szerint a háztartások közötti kapcsolatok olyan elemi gazdaságot alkotnának, amely független a társadalom makroszintű rétegzettségétől.

A rétegződés jobban hat a segítségnyújtás mibenlétére, mint gyakoriságára. A nagyszülők két réteg esetében adtak különösen gyakran támogatást a szülőgenerációnak: a magas iskolázottságú városiak és a gazdasággal rendelkező falusiak körében. Ez a két réteg ugyanakkor radikálisan eltér egymástól a gyerekgenerációtól kapott segítség vonatkozásában. Az előbbieknél nincs szükségük segítségre, az utóbbiak viszont általában kapnak segítséget gyerekeiktől.

A munkahelyváltoztatás információellátása erősen rétegdeterminált. A „laza munkaerő-piaci” kapcsolatokat legszámítva, ami minden rétegben működőképes, a magasabb iskolai végzettségűek főleg az állami, személyes redisztributív csatornákon keresztül jutnak információhoz, a legalacsonyabb iskolai végzettségűeket ezzel szemben a személyes kapcsolatok informálják.

---

¹⁸ A fegyveres testületekben végzett szolgálat magas arányát elemzi Cukor E. (1983). Közvetlen Andorka R. (1982) adatai is utalnak a redisztributív „káderelosztó” intézmény fokozott szerepére, mert ebben a kohorszban a legmagasabb a vezetővé válók aránya.

14. táblázat

A foglalkozás és a legmagasabb iskolai végzettség megoszlása a munkahelyváltatáshoz szükséges információ származási helye szerint (%)

	Közvetítés	Rokonság	Ismerősök	Irányítás	Sodródás	Összesen
Vezető, értelmiségi	6	6	12	42	7	15
Egyéb szellemi	Ö	9	12	19	10	11
Szakmunkás	53	49	44	22	30	40
Betanított-, segédmunkás	30	32	27	15	42	25
Mezőgazdasági fizikai	2	4	5	2	11	9
Összesen	100	100	100	100	100	100
8 általános alatt	23	27	20	10	32	21
8 általános	19	27	30	17	33	28
Szakmunkásképző	40	27	28	18	22	25
Középfok	11	13	14	26	6	15
Felsőfok	7	6	8	29	7	11
Összesen	100	100	100	100	100	100
N=	(120)	(137)	(213)	(82)	(79)	(470)

Irodalomjegyzék

- Andorka, R. (1982): A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Gondolat, Bp.
- Bourdieu, P. (1971): Osztályhelyzet és osztálypozíció. In: A francia szociológia, KJK, Bp. 402-432. old.
- Bourdieu, P. (1976): A parasztok önpusztító magatartása. Inf. Sur les Sci. Soc. Ism.: Valóság, 1978, 1. Sz. 113-116. old.
- Dornstein, M. (1977): Some imperfections in the market changes of professionals and executive services. The Am. Journal of Econ. and Soc. Vol. 36. April No. 2. 113-128. old.
- Granovetter (1973): The strength of weak ties. A.J.S. Vol. 78. No. 6. 1360-1380. old.
- Hill R. (1971): Family Development in Three Generations. Schenckmann Publ., Cambridge, Mass.
- Katona, I. (1961): Munkaszervezeti formák és ideiglenes életközösségek idénymunkákon a kapitalizmus korában. Agr. Tört. Szem. 3-4. St. 534-563. old.
- Katuranic (1982): Ethnic Society – the Social Framework of the Hidden Economy. Working, Pap., Frascati.
- Kós, K. (1972): Kalákák és egyéb munkaformák a régi Bodonkuton. Népélet és néphagyomány Buc. 81-95. old.
- Kropotkin, P. (1924): Kölcsönös segítség mint természeti törvény. Népszabadság, Bp.
- Litwak, E. (1959-60): The use of extended family groups in the achievement of social goals. Soc. Prob. No. 7. 177-187. old.
- Sik, E. (1981): A munkacsere Tiszaigaron. Szociológia 1. Sz. 49-72. old.
- Sik, E (1983): Egy szabálytalan munkaerőpiac szerkezete és működése. Szociológia (megjelenés alatt)
- Simic, A. (1973): The Peasant Urbanites. Seminar Pr. N.Y.
- Szigeti, P. (1976): Építőipari munkásszállások lakóinak életkörülményei. SZEKI, Bp.
- Tárkány-Szűcs (1981): Magyar népi jogszokások. Gondolat, Bp.